

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ПОЛИТОЛОГИЯ“

Светлин Винченцо Тачев

**Ефекти от протестите върху представителната
демокрация: България (2011-2014 г.)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен
„доктор” в професионално направление: 3.3. – „Политически науки
(Съвременна българска политика)”

Научен ръководител:

Доц. д-р Даниел Смилов

София, 2019 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Общи характеристики на дисертацията.....	3
Актуалност на проблема.....	3
Цел.....	4
Предмет и обект.....	5
Хипотеза.....	5
Задачи.....	5
Методология.....	5
Обем и структура.....	8
Първа глава.....	8
Втора глава.....	11
Трета глава.....	14
Четвърта глава.....	18
Пета глава.....	24
Заключение.....	27
Приносни моменти.....	30
Списък с публикациите по темата на дисертацията.....	31
Списък с участие в конференции.....	32

ОБЩИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

АКТУАЛНОСТ НА ПРОБЛЕМА:

Протестните мобилизации в периода от 2011 до 2014 г., намаляващата избирателна активност на парламентарните избори и все по-голямата липсата на доверие в политическия елит създават усещането, че представителната демокрация в България е в криза. Мобилизациите от 2011 до 2014 г. сами по себе си са израз на пряко гражданско участие, но и първите от такъв мащаб в България, които оформят понятието „критични граждани“¹. Бунтът от февруари 2013 г. прераства от социално недоволство в своеобразна лаборатория за политически идеи, базирани на гражданско участие в политическия процес, както и налагането на контрол върху властта. Протестите започват стихийно и се организират най-вече в социалните мрежи. Участниците издигат лозунги и искания за смяна на системата, за пряко гражданско участие, отказват сътрудничество с партии, отхвърлят лидерството и структурното формализиране.

Протестните мобилизации в България, наравно с глобалните движения „Окупирай“, „Възмутените“ и „Реална демокрация сега“, извършват революция, но не насилствена, която цели разрушаването на старите институции. Това е революция в разбирането и преосмислянето на демокрацията, в опита на гражданите да създават нови форми, които да отговарят на структурните изменения на обществените отношения. Липсата на ефективни механизми за пряко участие и контрол на хората в представителната демокрация създават ново поле на гражданска активност, която е извън институционална, или както казва Пиер Розанвалон „контрадемократична“². Натрупаната енергия, която избива в търсенето на канали за участие в демократичния процес е

---

¹ Norris, P. Introduction: The Growth of Critical Citizens?, Oxford University Press, 1999.

² Розанвалон, П. Контрадемократията. „Изток-Запад“, 2012.

възможен фактор за преодоляването на кризата на представителната демокрация в България. Ако в началото на 90-те години бива извършен преход от социализъм към либерална демокрация, то сега процесите не се свеждат до смяна на режим, а до „демократизиране на демокрацията”³ чрез разширяването на възможностите за участие на все повече хора в политическия процес. Това, разбира се, не значи просто укрепване на старите институции, а преход към нова форма на демокрация, която все още е неясна и трудно разпознаваема.

Ако това е така, стои въпросът - до какво води тази промяна? Въпреки слабите показатели за състоянието на демокрацията в България, можем да установим, че обществото се интересува и ангажира все повече с публични каузи и инициативи. Тези процеси, актуални и днес, подтикват изследователите да продължават да ги анализират и изследват. В процеса на изготвяне на тази дисертация, темата за протестите в България става все по-популярна, което позволява и набирането на по-голям набор от научни разработки. Темата, която все още не е твърде далеч от дистанция на времето, не позволява изграждането на единна теория и универсалност. Нещо, което вероятно няма и да се случи, тъй като това са бързи и динамични процеси.

ЦЕЛ:

Основната цел на дисертационния труд е да се установят ефектите от протестите, провели се в периода от 2011 до 2014 г. върху представителната демокрация в България.

---

³ **Рамоне, И.** Да демократизираме демокрацията, Монд дипломатик, 17 декември 2015 г., Превод: Венко Кънев

ПРЕДМЕТ И ОБЕКТ:

Обект на изследването е представителната демокрация в България. Ако се докаже хипотезата, че протестите влияят върху нея, то може да се докаже, че имат положителен ефект върху развитието на формалното и неформално гражданско участие. **Предмет** на изследването са протестите, защото може да се окаже, че те са в основата на трансформирането на представителната демокрация. Обектът и предметът ще бъдат изследвани в case study, рамкирано в периода 2011-2014 г. в България.

ХИПОТЕЗА:

Поставя се **хипотеза**, според която протестите помагат на представителната демокрацията в България да преодолее кризата на представителността и да развият формални и неформални формите на гражданско участие.

ЗАДАЧИ:

Непосредствени **задачи**, конкретизиращи целта са:

- Да се установи има ли криза на представителната демокрация в България.
- Да се теоретизират протестите в България от 2011 до 2014 г.
- Да се установят ефектите от протестите върху представителната демокрация.
- Да се установи ролята на протестите за подобряването и трансформирането на демокрацията.

МЕТОДОЛОГИЯ:

В дисертацията са включени качествени методи за събиране на данни. Качествените методи предлагат прецизно регистриране на емпирични данни. Те не предоставят статистически данни, а набелязват индикатори за насока на изследвателя.

В настоящото изследване са използвани четири качествени метода: кабинетно проучване (Desk research), вторичен анализ на данни, антропологично наблюдение и участие и дълбочинно интервю.

Кабинетното проучване (Desk research) е неизменна част от всяко изследване. Чрез него се „добива предварителна информация за предмета на изследването“⁴. Анализирани са научна литература, мемоари, документи и декларации, журналистически анализи и статии и т.н.

Чрез вторичния анализ на данни са подложени на анализ свободни бази с данни на национални и международни институции и социологически проучвания от водещи агенции в България и света.

Антропологичното наблюдение се базира на лични преки теренни наблюдения на изследователя.

Основният метод за събиране на данни в настоящето изследване е дълбочинното интервю, което най-добре позволява събирането на информация, „която да послужи за дефиниране на хипотези и теории“⁵. Изследването се базира на 16 дълбочинни интервюта с участници в протестните мобилизации от 2011-2014 г. в България, проведени в периода ноември 2017 – май 2018 г. Те варират между 16 и 65 минути. Възрастта на респондентите е в диапазона 20 – 44 години. Подборът им е базиран първоначално на случаен принцип, а впоследствие по метода на „снежната топка“. Участниците са насочени да отговарят свободно на въпроси в няколко тематични области – протестни мобилизации; криза на представителната демокрация; видовете гражданско участие,

---

⁴ Харалампиев, К., Славова, П. Семинар по качествени и количествени методи в социалните науки, с. 10

⁵ Джонев, С. Качествени методи за изследване в социалните науки, София: Ен Джи Би Консултинг, 2015, с. 10

трансформация на представителната демокрация, като в процеса на разговор са задавани и спонтанни въпроси.

Изборът за провеждане на дълбочинни интервюта с участници в протестните мобилизации се дължи на два фактор – пряко наблюдение и възможност за лична оценка, които са изключително важни за формулиране на заключения от натрупания опит.

На базата на изведените и систематизирани данни от дълбочинните интервюта, се открояват два възгледа сред респондентите, които мога да ги опиша като „либерален“ и „демократичен“⁶. Либералният се свързва с идеята, че моментните състояния на засилване на гражданската енергия са временни дотогава, докато политическата среда се върне в нормалното си състояние. Демократичният се свързва с разбирането, че гражданското участие трябва да съпътства постоянно политическите процеси.

Дълбочинните интервюта са ефективни и предоставят широк набор от твърдения на интервюирани лица, които да опишат средата, която се изследва. Чрез тях се разкриват вижданията на интервюираните и логиката в разбиранията им върху поставения проблем.

---

⁶ В извеждането на определенията „либерален“ и „демократичен“ дискурс, извършвам интерпретация на есето на Бенджамин Констан *„За свободата на древните, сравнена със свободата при модерните народи.“* Древните участват постоянно в публичните дела докато в съвременните общества, гражданите се затварят в частната сфера. В случая приемам, че в либералния дискурс активно гражданско участие е възможно в конкретни случаи, но не и постоянно, тъй като то минава основно през избори.

ОБЕМ И СТРУКТУРА

Дисертацията е с общ обем от 206 стандартни страници А4. Състои се от увод, пет глави, заключение и едно приложение. В дисертационния труд има 13 графики и 1 таблица. Библиографията съдържа – монографии, научни статии, мемоари, социологически изследвания, бази данни, закони, декларации, документи, публицистични статии и интернет ресурси.

Първа глава. Кризата на представителната демокрация и възможностите за преодоляването ѝ

В първа глава, на първо място, се прави анализ на теориите на демокрацията – пряка и представителна – и се изследва антагонизмът между тях. Изведен е и трети модел – полупряка демокрация, който е хибриден и взема най-добрите практики от двата основни. С това се постигат две неща – изясняват се понятията, защото често пъти изследователи правят грешката да използват пряката и полупряката демокрация като взаимнозаменяеми и се извежда какво представлява представителната демокрация, за да може да се установи наличието на кризи в нея.

На второ място, за да се разберат основните проблеми, които пораждат кризи на представителната демокрация, в настоящата глава се извеждат **историята, основните теоретични концепции и подходите за изследване на кризата на представителната демокрация.** На тяхната база могат да се направят нужните заключения и да се изведат решенията за преодоляването ѝ.

В исторически план се добавя нов период в развитието на кризата на представителната демокрация, породена от световната икономическа криза от 2008 г., който допълва и разширява разбирането за нея в условията на XXI век и зараждането на нови

форми на колективно действие. **Може да се каже, че при всяка криза се проявяват движения и протестни мобилизации, които се противопоставят на наложеното статукво в определения исторически момент. Това е криза срещу изхаяването на стария модел, което води до търсене на нов.** Ако се приеме, че има нов етап в развитието на кризата на представителната демокрация, е нужно да се обоснове теоретично. Това е третата тема на настоящата глава. Изведени са трите основни теории на кризата на представителната демокрация – неомарксистката на Юрген Хабермас, елитистката на Тристранната комисия и третата, която има две разклонения – на демократичния дефицит и на демократичния излишък. Според теорията на демократичния дефицит, чийто теоретици са изследователи като Колин Крауч⁷, демокрацията върви към състояние на упадък. Елитите контролират политическите и икономически процеси, а обществото, което е хомогенно, е в подчинение. В този модел процесите се извършват отгоре надолу. При теорията за демократичния излишък, поддържана от изследователи като Филип Шмитер⁸ и Пиер Розанвалон⁹, демокрацията има свойството да се трансформира и разширява. Обществото постоянно се прегрупира и формира колективни действия, затова и процесите се развиват отдолу нагоре.

За разлика от първите две теории за криза на представителната демокрация, третата теория е сравнително по-нова и разглежда процеси, които са характерни за съвременните демократични общества. Затова и дисертацията се базира на

---

⁷ Крауч, К. *Постдемокрация*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012.

⁸ Schmitter, P. *Crisis and transition, but not decline*. Journal of Democracy, Volume 26, Number 1, January 2015, pp. 32-44

⁹ Розанвалон, П. *Контрадемократията*. „Изток-Запад“, 2012.

теорията на демократичния излишък, защото въпреки индикаторите за наличие на криза на представителната демокрация в България, се наблюдава засилване на различни форми на гражданско участие, което говори за наличието на трансформация, а не на упадък.

Изведени са и трите подхода за изследване и установяване на наличие на криза на представителната демокрация – първият е мониторинг на институциите, вторият се базира на социологически проучвания сред гражданите, а третият е включва различни количествени и качествени методи за събиране на информация.

Четвъртата тема, която се изследва в първа глава, е обзор на теориите за прякото гражданско участие и практическите възможности. Позовавайки се на теорията на демократичния излишък и разбирането, че повече гражданско участие може да подобри представителната демокрация и да заздравя основите ѝ в настоящото изследване се използва концепцията за два типа гражданско участие¹⁰ – **формално** и **неформално**. **Формално гражданско участие** – това са всички институционализирани инструменти, позволяващи пряко участие в политическия процес. **Неформално гражданско участие** – тази форма на гражданска активност е по-различна и по-малко изследвана, тъй като обхваща различни методи, практикувани от граждани извън формалния политически процес.

От направения теоретичен обзор в настоящата глава могат да се направят следните изводи. Става ясно, че кризата на представителната демокрация не е нов феномен. Гражданите все още вярват в демокрацията, въпреки че са критично настроени както към изпълнителната и законодателна власт, така и към политическите партии и синдикати. Затова се създава ново извън

---

¹⁰ André, P. with the collaboration of P. Martin and G. Lanmafankpotin. “Citizen Participation,” in L. Côté and J.-F. Savard (eds.), *Encyclopedic Dictionary of Public Administration*, [online], 2012.

институционално поле на действие, чрез което различни формални и неформални групи и организации се включват в политическия процес, като оказват обществен натиск над своите представители. На практика кризата на представителната демокрация кара гражданите да изискват все повече възможност за влияние и контрол, което може да подобри демокрацията. Гражданите правят все повече опити за общи колективни действия – свикват референдуми, организират граждански инициативи, подписват петиции и бързо се мобилизират при проблем.

Втора глава. Социални движения и протестни мобилизации

От предишната глава става ясно какво представляват кризите на представителната демокрация и кое ги поражда. Най-новата криза е обвързана със световните икономическите сътресения от 2008 г. Недоверието в институциите предизвиква разрыв между управляващи и управлявани, което формира огромни социални движения, които окупират площадите на големите градове и търсят възможности за повече участие. Те отказват да бъдат представлявани и практикуват пряко гражданско участие. Подобни движения не са нещо ново. Тяхната история датира от столетия, а формите им на действия и борби се изменят през различните епохи, но остават интересен феномен за изследователите. Те често са основен двигател на промяна в обществено-политическия живот на дадена страна.

Във **втора глава** е направен обзор на историческото развитие на социалните движения и протестните мобилизации, видовете типологизации и периодизации и се извежда теорията за оценка на успехите им.

Първата тема, която се разглежда, във втора глава е възникването и развитието на колективните действия. От

движението на аболиционистите и работническите движения през новите социални движения от 60-те и 70-те и глобалистките движения от края на 90-те на ХХ век до най-новите от второто десетилетие на ХХІ век.

Втората тема, застъпена във втора глава, е да извеждането дефинициите за социално движение и протестна мобилизация. Това е принос в теоретизирането на колективните действия, защото често пъти се слагат под общ знаменател, а това не е правилно, въпреки че разликите са минимални и често пъти се подминават.

За дефиниция на термина „социално движение“ са използвани различни концепциите, сред които на Синди Тароу¹¹, Донатела дела Порта и Марио Диани¹². На база на направения преглед на дефиниции за „социално движение“, може да се изведе следното определение: социалното движение е сбор от хора и организации с ясно изразена колективна идентичност, които действат заедно в дълъг период от време за решаване на значим обществен проблем. Протестната мобилизация е само част от възможностите на социалното движение, чрез която да се привлече широк обществен отзвук.

За термина „протестната мобилизация“ са използвани различни изследователи, сред които Сидни Тароу и Илия Вълков¹³. На база на направения обзор може най-общо да се дефинира като действие на група от хора или организации с временно чувство на солидарност, които нямат ясно изразена колективна идентичност и целят решаването на конкретен проблем. Тя може да бъде спонтанна

---

¹¹ **Tarrow, S.** *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics.* Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

¹² **Della Porta, D., Diani, M.** *Social movements. An introduction.* Blackwell Publishing, Oxford, 2006.

¹³ **Вълков, И.** *Комуникация на гражданските движения: Организация, мотивация, протест,* ПР – Туризм Консулт, София. 2014, с. 27

или организирана. Протестната мобилизация е краткотрайна и се разпада при (не)успех.

Третата тема е преглед на развитието на едно социално движение. Изведена е най-влиятелната теория на Хърбърт Блумер, който определя четири етапа в развитието им – възникване, коалесценция, бюрократизация и упадък.

Фиг. 1 (Графиката е на автора)

В случая с протестните мобилизации е почти невъзможно да се изкарат етапи. Това се дължи на факта, че в повечето случаи те не могат да се разглеждат като отделен феномен от силата, която ги свиква или поради често стихийния им характер и непредсказуемо развитие.

Четвъртата тема, разглеждана във втора глава, е типологизацията на социалните движения. Изследователите на социалните движения създават типологизации на базата на различни критерии, които могат да включват „обхват, хронология,

географски фокус, стратегии, цели, икономически ресурси и характеристики на членовете”¹⁴.

От направения обзор са изведени типологизациите на антрополога Дейвид Аберъл, Донатела дела Порта и Марио Диани, Мишел Виеворка.

Петата тема е посветена за теорията за резултатите на новите социални движения. Направен е обзор на концепциите на изследователи, сред които Уилям Гамсън, Марко Джуни и Брандън Хофстед¹⁵. Последният усъвършенства и развива теорията за резултатите на новите социални движения, като извежда три припокриващи се полета – политическо, културно и социално.

Втора глава представя развитието на социалните движения, типологизациите, периодизацията и индикаторите за оценка на социалните движения. Тук се прави и ясно разграничение между социално движение и протестна мобилизация, което е важно, тъй като дава възможност за разбиране на характеристиките на двата феномена. Набелязват се и индикаторите за оценка на постигнатите резултати.

На тяхната основа изследователите имат възможността да ги приложат и по този начин да анализират протестите в отделни държави.

Трета глава. Протестните мобилизации в България (2011-2014)

На базата на теоретичния обзор от предишните две глави може да обобщим се, че кризите на представителната демокрация са

---

¹⁴ Theories of social movements, Salem Press, Pasadena, California, 2011.

¹⁵ **Hofstedt, Brandon C.**, "Arenas of social movement outcomes: accounting for political, cultural, and social outcomes of three land-use social movements", 2008, Graduate Theses and Dissertations. Paper 10874, p. 3.

¹⁵ Review of Frances Fox Piven and Richard A. Cloward, Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail, Rural Sociology, 1980, Vol. 45, No. 1

всъщност периоди на трансформация, при които се наблюдават сътресения и масово недоверие, а основен двигател на промяна са протестните мобилизации и движения. Представителната демокрация има демократичен излишък и в моменти на криза тя приема нова форма, която се разширява в посока на включване на повече гражданско участие.

В международен план движенията са сравнително добре изследвани и теоретизирани. Има широк набор от литература по темата, включително и за движенията от площадите от 2011 г. За да се приложи теорията за трансформация на демокрацията в български контекст, е нужно да се анализират и теоретизират мобилизациите от 2011 до 2014 г. В най-новата история на България след 1989 г. партиите и синдикалните организации са основният изразител на общественото недоволство. Протестите от 2011 до 2014 г. обаче дават ново разбиране за гражданина като отделна единица в мрежи от индивиди, които формират колективно действие. Постепенно научни трудове по темата започват да попълват научните празнини, за да очертаят контурите на парадигма в изследването на този феномен.

Затова, първата неща в **трета глава** е събитията да се изведат хронологично в периода 2011-2014 г.

Втората тема, с която се занимава тази глава, е широк обзор на наличната литература по темата, написана на български, която е разделена на публицистични статии, научни статии, сборници, монографии и мемоари. Сред тях са имената на изследователи като Анна Кръстева, Даниел Смилов, Евгений Дайнов, Ивайло Дичев, Леа Вайсова, Ружа Смилова, Жана Цонева, Георги Медаров, Валентина Георгиева, Илия Вълкова, Стойчо Стойчев и т.н.

Третата тема, която е застъпена, дава отговор на въпроса какво представляват протестите от 2011 до 2014 г. – социални движения или протестни мобилизации, като се установява, че в

страната се наблюдават стихийни и разнородни по състав протестни мобилизации, които бързо се формират срещу даден проблем и после бързо приключват. Единственото социално движение е екологичното, което действа последователно и има изградена ясна колективна идентичност.

Четвъртата точка се занимава с периодизирането на протестните мобилизации в България. Това е нужно, тъй като все още не се правят достатъчно разлики между мобилизиациите от края 80-те и началото на 90-те и тези в периода 2011 – 2014 г. Често пъти дори се правят паралели между тях, което води изследването им до неточности и неправилни изводи. Изведени са типологизации на Анна Кръстева¹⁶ и Румяна Коларова.

Петата тема е свързана с типологизация на протестните мобилизации в България на база на организациите, които ги задействат и целите, които си поставят.

Периоди на протестните мобилизации в България (1990-2014)	Организация	Цели
Първи период (от 1988 г. до 10 ноември 1990 г.)	Неформална и йерархична	Преход от тоталитаризъм към либерална демокрация
Втори период (от 1990 до 2007 г.)	Формална и йерархична	Запазване и развитие на либералната демокрация

¹⁶ **Кръстева, А.** *Граждански протести, е-демокрация, нови мобилизации.* Качество на демокрацията в България, 2014, стр. 449-488.

Трети период (от 2011 г. до 2014 г.)	Неформална и мрежовидна	Демократизиране на либералната демокрацията към модел с възможности за повече гражданско участие
--------------------------------------	-------------------------	--

Актуалността на поставения проблем е важна. В най-новата история на България след 1989 г. партиите и синдикалните организации са основният изразител на общественото недоволство. Протестите от 2011 до 2014 г. обаче дават ново разбиране за гражданина като отделна единица в мрежи от индивиди, които формират колективно действие. Този нов феномен, който тепърва се заражда в България. Затова и доскоро липсват научни изследвания. Тези празнини се попълват и то с бързи темпове, за да изградят структура, която да обясни какво представляват гражданските протести. В трета глава се прави опит за теоретизирането им.

Първо, събитията са изведени хронологично, за да се добие реална представа за периода и действията.

Второ, направен е максимално широк обзор на наличната литература по темата за протестите в България.

Трето, чрез сравнителен анализ става възможно да се даде отговор какво представляват протестите от 2011 до 2014 г. – социални движения или протестни мобилизации.

Четвърто, извършена е периодизация с други протестни вълни в България от 1989 г. насам, което дава възможност и за извеждане на специфични особености и характеристики.

Изследванията върху протестните мобилизации и социални движения са важни, защото тези феномени ще се развиват и ще се променят с бързи темпове. Може да се каже дори, малко или много,

те са вече неотменна част от политическите процеси, което налага и тяхното постоянно наблюдение и анализиране.

Четвърта глава. Ефекти от протестите върху представителната демокрация: България (2011-2014 г.)

Четвърта част представлява същинското изследване в дисертацията.

Първият въпрос, на който се търси отговор е има ли криза на представителната демокрация в България? Използват се два метода на изследване – вторичен анализ на данни и данни, добити от дълбочинните интервюта.

Първият тип данни са на мониторингови организации като Freedom House, които на базата на изведени индикатори изчисляват до каква степен е свободна една страна по скалата от 1 (ужасно) до 7 (отлично) – „политически права“ и „граждански свободи“. Те не отчитат общественото мнение, а действията на управляващите елити. Данните на Freedom House показват, че България е свободна страна, която се доближава до развитите демокрации. Рейтингът и е 2, въпреки че е имало и периоди (2003-2008 г.), в които се отчита още по-голяма свобода – 1,5. В Европейския съюз България има еднакъв рейтинг с Румъния, Гърция и Латвия.

Вторият тип данни са от база данни от обществения проучвания и статистически данни.

Набелязани са няколко индикатора за установяване на кризата на представителната демокрация в България – **„спад в избирателна активност и увеличаване на невалидния вот“**, **„недоверие в законодателната и изпълнителната власт“**, **„отлив на партийни членове“**, **„доверие в демокрацията като форма на управление“** и **мнения на интервюираните.**

Първото проявление на кризата на представителната демокрация е избирателната активност и увеличението на невалидния вот. Има периоди, в които гласоподаването се увеличават, основно когато се появява нов политически субект. Дори приемането на задължително гласуване не е успяло да повиши избирателната активност съществено. Наблюдава се увеличаване и на невалидния вот. През 2017 г. е намалял, но тук трябва да се отчете наличието на квадратчето „Не подкрепям никого“.

Второто проявление на кризата на представителната демокрация се изразява в недоверие в изпълнителната и законодателната власт. Факторите могат да бъдат много и различни. Електоралните нагласи и реалните резултати често се разминават, което води до криза в доверието, което се задълбочава. Отчита се и това, че хората не се чувстват представени в парламента.

Третото проявление е отливът на партийни и синдикални членове. Най-отчетливо това се вижда при БСП и СДС. Свив се наблюдава дори и в ДПС. Единствено при ГЕРБ има нарастване на членската маса, което вероятно се дължи на факта, че е част от управляващото мнозинство вече близо 10 г. Отчита се и слаб интерес, от страна на гражданите, към включване в партийни или синдикални организации.

Четвъртият индикатор е доверието в демокрацията като най-добра форма на управление. През годините се вижда промяна в настроенията на хората и увеличение на недоверието в демокрацията.

Резултатите от дълбочинните интервюта не дават различна картина. На базата на извлечените мнение, може да се направи следното обобщение: Има криза на представителната демокрация, която не се наблюдава само в България, а в целия развит Западен свят. Кризата на неолиберализма се превръща в социална криза. Има все по-голямо разделение между управляващи

и управлявани. Хората все по-малко вярват, че изборите могат да променят нещо, а партиите са изгубили голяма част от своите функции. Има недоверие в държавните институциите. Все по-малко хора гласуват, защото смятат, че нищо няма да се промени, а ако го правят, то е заради самата идея, а не за да подкрепят реални свои фаворити. Въпреки това в България се наблюдава тенденция гражданите все по-често изказват позиции по определени политически въпроси, включват се чрез социалните мрежи и медиите, дори участват в парламентарни комисии, т.е. търсят възможности за участие.

Втората точка на четвърта глава е ефекти от протестните мобилизации през погледа на участници. Те биват два типа – ефекти върху тях и ефекти върху обществото.

По първия тип, респондентите смятат, че протестите имат благоприятен ефект върху тях. Участието им в тях ги е накарало да мислят и разсъждават повече. Да са по-заинтересовани и активни към обществените проблеми. Осъзнават, че чрез тези действия техният глас може да бъде чул и да привлекат вниманието на обществото. Според респондентите участието им в протести е позволило да се запознаят със съмишленици, а това позволява и обединението им в общи колективни действия. Някои от интервюираните отговарят, че са със смесени чувства по отношение на протестите. Това се дължи на факта, че са смятали, че желанията, с които излизат на улицата ще бъдат бързо удовлетворени, а политическата система бързо ще се промени. Първоначално са се демотивирали, но постепенно осъзнават, че това е един дълъг процес, който няма да се случи толкова бързо.

По втория тип, общото мнение е, че протестите имат положителен ефект. Според респондентите основното, което са провокирали е интересът към политиката, към това да се вълнуват какво се случва в България. Те дават възможност гражданите да

изразят недоволството си, да търсят алтернативи за участие. В средата на всичко това е изграждането на възможността за дебат – да спориш, да търсиш истината и да противопоставяш мнението си за търсене на истината. Според някои от респондентите обаче тази политизация води и до крайности. Формирането на противопоставяне, което не може да достигне до нормален дебат.

Третата точка е изследване на успеха на протестните мобилизации от 2011 до 2014 на базата на четири индикатора – политически резултати, набиране на социален капитал, обществено мнение, статистически данни за развитие на гражданското участие и оценки от интервюираните.

Според политическите резултати успех отчитат екологичните протести и тези срещу АСТА – наложен е мораториум за проучване и добив на шистов газ, спрян е Проектозаконът за горите, Търговското споразумение (АСТА) не е ратифицирано. Останалите мобилизации имат частичен или никакъв успех – от февруарските протести има индиректни резултати – опитът на следващото правителство да задържи цените на електроенергията, промяна на Изборния кодекс с обществен дебат и създаване на постоянна комисия към Народното събрание за взаимодействие с граждански организации и движения, както и оставката на кмета на Варна Кирил Йорданов. Антиолигархичните протести от лятото на 2013 и студентските окупации не постигат целта си – оставка на кабинета „Орешарски“. Тя не е подадена в следствие на тях, а решение коалицията.

Обществените допитвания в периодите на протестни мобилизации показват одобрението на обществото към тях.

Натрупването на социален капитал в повечето случаи има успех. Безспорно каузите на еко активистите са успешни и създават поле за мобилизиране на формални и неформални групи – („Да спасим Карадере“, „Да спасим Корал“, „Спасете Бедечка“ и т.н.)

Социален капитал за организиране на групи след протестните мобилизации срещу АСТА може да се търси в активистите, които се борят срещу Трансатлантическо партньорство за търговия и инвестиции (ТПТИ). Условия за формиране на голям брой граждански движения и партии дават и февруарските протести, сред които гражданско движение „Орлов мост - за промяна“, гражданско движение „Освобождение“, политическо движение „Българска пролет“, форум „Обединение“, както и партията носител „Демократична гражданска инициатива“, която не постига съществени резултати на парламентарните избори. Юнските протести също дават възможност за мобилизиране на нови групи и партии, сред които „Протестна мрежа“, вестник „Протест“, партия „ДЕОС“, консолидиране и набиране на подкрепа за коалиция „Реформаторски блок“, студентското движение „Ранобудни студенти“. Натрупването на социален капитал от студентските окупации, като че ли успява в най-малка степен. От тази протестна мобилизация се раждат движение „Обществен натиск“, списание „Дверсия“ и т.н. Има опит и за сформиране на кръгли маси по обществени проблеми, които така и не се случват.

Статистическите данни от социологически проучвания на тема гражданско участие могат да се систематизират в две категории – **гражданска активност и възможности за участие**. Въпреки липсата на чувство за представителност в политическата власт, гражданите на Република България не са апатични. На базата на изнесените данни може да се потвърди, че гражданите желаят да участват активно в политическия процес. Наблюдава се разочарование от представителната демокрация, но подкрепа за пряко гражданско участие и контрол върху властта. Смята се, че тя ще имат положителен ефект и възможност за реално въздействие върху обществените дела.

Анализират се примери за неформално гражданско участие в България – протести, кооперативи, социални центрове, акции, инициативи и т.н. и това как действат. Изнесени са данни и за формално гражданско участие по Закона за пряко гражданско участие – три национални референдума в рамките на три години с увеличаваща се избирателната активност с всеки следващ; нарастване на броя свикани местни референдуми и стартирането на местни граждански инициативи. Примери за свикване на общо събрание на населението, които имат положителен резултат. Не е пропусната и европейската гражданска инициатива с примери за активно участие на български граждани, които са изпълнили квотата за страната.

Накрая хронологично са представени и други опити за прокарване на механизми за пряко гражданско участие – някои успешни, други – не. Дадени са и препоръки за реформи в българското законодателство, които да облекчат използването на формалното гражданско участие.

От дълбочинните интервюта на участниците може да се обобщи следното: Успехът на тези протести е създаденото поле за активизъм, за включване на повече хора не в партии, а в граждански инициативи. Осъзнаване се, че една мобилизация не може да извърши директни промени, а са нужни продължителни и устойчиви колективни действия. Въпреки това се отчитат и някои негативи – февруарските и юнските биват използвани от политически партии в даден момент, което отблъсква част от участниците. Временно водят до умора и загуба на желание за активизъм. Повишаването на политическата и гражданска култура пък водят до сила поляризация в обществото.

От направеното изследване може да се обобщи следното: В България има криза на представителната демокрация, но това не значи, че тя е в упадък. Количествените и качествени данни

показват, че хората харесват демокрацията, но не се чувстват представени. Липсва възможността за взаимодействие между гражданското общество и властта, т.е. гражданите нямат механизми за участие. Това поражда недоверие в институциите, отказ от гласуване и отлив на партийни и синдикални членове. Кризата на представителната демокрация поражда напрежения отдолу, които се трансформират в протестни мобилизации. Това е и една от малкото възможности за пряко гражданско участие, макар и неформално, тъй като в законодателството има редица пречки пред гражданите, които трябва да бъдат поне облекчени. Въпреки това може да се отчете, че от 2014 г. насам, механизмите, заложи в Закона за прякото участие се използват все по-често на локално ниво и имат успех.

Петта глава. Предиизвикателства пред социалните движения и протестните мобилизации

От предишната глава става ясно, че протестните мобилизации влияят положително на представителната демокрация – гражданите стават по-критични, натрупва се мобилизационен потенциал, който се трансформира в малки ядра на недоволство, инструментите за пряко гражданско участие започват да се използват прогресивно. Трябва да се отбележи обаче, че демократизирането на демокрацията започва да среща сериозни проблеми. Триумфът на либералната демокрация е застрашен от въздигането на консервативни политически сили в световен мащаб. Тяхната идея за нелиберална демокрация, затварянето на националните граници и противопоставянето на глобализацията набира все по-голям кръг последователи, а лидерите им печелят и изместват традиционните либерални елити. Популистите използват реториката на протестните мобилизации за постигане на собствените си цели. Те

не са едни и същи с движенията и протестните мобилизации, които се появяват в следствие на световната финансова криза от 2008 г. и търсят повече възможности за гражданско участие. Популистките партии и движения целят да спечелят политическата власт. В България все още липсват такива силно изразени формации, въпреки че опити не липсват. Възходът им се наблюдава основно в Западна Европа, която пострада тежко от световната финансова криза. След приемането на хиляди мигранти и бежанци, националнопопулистките движения и партии стават все по-силни и печелят все повече места в националните парламенти. Те обаче използват реториката на социалните движения, говорят за повече демокрация и възможности за участие, което се харесва на гласоподавателите.

В пета глава се разглеждат с внимание тези процеси, които поставят под заплаха не само социалните движения и протестни мобилизации, но и самата демокрация, защото популистките движения и партии успяват да се възползват умело от натрупаното гражданско недоволство. Липсващата алтернатива на партиите на статуквото открива пред тях широко поле за действие. Тактиката, която използват може най-добре да се разбере, като се изведат няколко основни пункта, с които си служат – **защита на националната държава, възможности за пряко участие на гражданите, антиелитарна и продемократична реторика.**

Защита на националната държава – заради мигрантската вълна из цяла Европа националнопопулистите прокламират за защита на националните граници. Формират се самоорганизирани граждански патрули – „Войни на Один“, „Национално бъдеще“, Войнски съюз „Васил Левски“ и др. В повечето случаи това са групи, които не представляват партийни формации, но се използват от националнопопулистки партии за групане на електорален актив.

Възможности за пряко участие на гражданите – липсата на възможност хората да участват пряко в политическите решения води до криза на представителната демокрация. Популистите използват недоволството на гражданите, като стават добър отдушник за недоволството, което продължава да расте. Последните референдуми в Европа се инициират от популисти и националпопулисти – примерите в Гърция, Холандия, Великобритания, Унгария т.н. Също така и стартиране на подписки за референдуми за излизане от ЕС на френския Национален фронт, „Партия на финландците“, „Народна партия – Наша Словакия“ и т.н. В България „Атака“ – за излизане от НАТО и БСП – „за“ или „против“ Истанбулската конвенция.

Антиелитарна и продемократична реторика – изведени са цитати от изказвания на популистки и националпопулистки лидери, които говорят за истинска демокрация и власт на народа.

Радикалната реторика, която използват популистите и националпопулистите, създават впечатлението, че това са антисистемни партии, което е не е точно така. В момента на влизане на подобни формации в националните парламенти или в изпълнителната власт, крайните позиции, които заемат, започват да изчезват. Алексис Ципрас не се съгласи да приеме резултата от референдума за излизане от Евророната, а повечето евроскептични партии се явяват традиционно на избори, въпреки призивите им за излизане от ЕС.

Безспорно е недоволството на хората срещу елитите, което се проявява още през 2011 година. Социалните мобилизации нямат нужните механизми, с които да останат, от една страна антисистемни, от друга, достатъчно ефективни. Липсата на отзвук от управляващите, продължаващата икономическа, политическа и бежанска криза тласкат голяма част от тях да гласуват за популисти. В много случаи това не е подкрепа на идеи, а опит да се каже

„стига”, „не можем повече така” на традиционните партии. Това е своеобразен наказателен вот, подплатен със страховете на неизвестното. Краят на новите социални движения води до възход на неоконсерватизма. Днес, поради обективни причини, може да се наблюдава възход на популизма и евроскептицизма, но не и коренна промяна в самата политическа система.

Заключение

Протестните мобилизации от 2011 до 2014 г. в България ще са актуални още дълго, а изследователите ще продължават да ги анализират от различни гледни точки. Това е една от водещите теми в най-новата политическа история на страната. Тяхната значимост тепърва ще бъде преоткривана, тъй като това не е моментен изблик на гражданска енергия, а процес, който тепърва навлиза в обществената култура. Протестните мобилизации от този период създават представата за гражданина като индивид, който действа колективно със свои съграждани за постигането на обща цел. Събитията в края на 60-те и началото на 70-те години на XX век новите социални движения дават началото на социалните надигания в Западна Европа и САЩ. България не е част от тази вълна поради международната блокова система, която отрежда мястото ѝ в орбитата на СССР.

Глобалната социална активност от 2011 г., която се разпространи лавинообразно, създаде исторически предпоставки за българските граждани да станат част от нея. Пред страната вече няма железни завеси, цензура и строги държавни рестрикции, които да възпират хората да се борят за своите каузи. Идеята, че гражданите притежават способността да въздействат, пряко или косвено, създава предпоставки да са недоволни от настоящата система на управление и да желаят нейната промяна към повече демократичност.

Резултатите от използваните качествени методи се явяват доказателствен стълб в защита на хипотезата, че протестите, случили се в България през периода 2011-2014 г., имат положителен ефект върху представителната демокрация в България и я трансформират към по-демократична форма. От изследването могат да се извлекат следните изводи:

- Наблюдава се спад в изборната активност. Доверието в основните държавни институции и партиите е ниско. Има голям отлив от членство в политически организации и синдикати.
- Въпреки негативните данни и показатели, българските граждани все още приемат демокрацията като най-добрата форма на управление, но смятат, че настоящият модел не удовлетворява техните желания.
- Разривът между управляващи и управлявани поражда кризи, които се материализират в протестни мобилизации. В историята на България след 1989 г. има три големи вълни, които си имат свои характеристики. Първата се бори за преход от социализъм към либерална демокрация, втората за запазване и развитие на либералната демокрация, а третата – за повече демокрация.
- Освен целите, които имат мобилизиациите в трите вълни, разлика има и в организациите – първите са неформални, вторите – партии и синдикати, а третите – неформални граждански мрежи, които действат автономно от политическите организации.
- Протестните мобилизации не са социални движения. Мобилизационните организации не успяват да трансформират протестните мобилизации от 2011 до 2014 г. в социални движения с изключение на екологичните, които се зараждат много по-рано.

- Успехите, които постигат, са оценени на базата на три индикатора – политически, културен, социален, както и на мнения на интервюираните участници. Като обществена подкрепа и натрупване на социален капитал, чрез който се създават локални групи и инициативи, които продължават да функционират и след това. Всяка от тях защитава свои каузи. Може да се каже, че мобилизациите имат морален успех. Относно директно постигане на поставените цели, крайният успех в някои случаи е частичен.
- Февруарските протести от 2013 г. са пик по численост на гражданските мобилизации в България. Те са и своеобразна лаборатория за политически идеи, които се базират на пряко гражданско участие и контрол над властта. Количествените данни показват, че след 2013 г. формираните групи и инициативи, които произлизат от протестните мобилизации в периода 2011-2014 г. използват инструментите за гражданско участие, организирани в Закона за прякото участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление.
- Готовността на гражданите да се включват в политическия процес чрез форми на участие, формални или неформални, се повишава – протести и други форми на колективно действие и използване на инструментите за пряко гражданско участие, формулирани в ЗПГУДВМС.
- Реална опасност пред движенията от 2011 г. и трансформацията им в различни групи и инициативи са популистките партии и движения, които набират сила в цяла Европа. Ако първите са отговор на икономическата криза, вторите се надигат срещу бежанската вълна. Борбата на популистите обаче минава през избори, с което успяват да използват инструментите на властта за постигане на целите

си. Те залагат на реториката на движенията от площадите – повече възможности за гражданско участие, антиелитаризъм, но в смесица със силни антиемигрантски настроения.

- Тези процеси се наблюдават и в България. Либералната вълна от 2013-2014 г. отстъпва на консервативни мрежи, които често пъти преплитат тезите си с тези на управляващото мнозинство. Традиционните партии започват да влизат в реториката на западните популисти. Политическото поле предлага и пространства за нови партии, които да съберат протестния вот.
- Заради положителното влияние на протестните мобилизации, които дават възможност за повече гражданска активност, властта започва да се противопоставя. Това е също тревожен сигнал, който ако продължи, мобилизационният потенциал може да бъде изгубен.

В обобщение може да се каже, че протестите от 2011 до 2014 г. дават началото на нов етап в развитието на представителната демокрацията в България, която не се свежда само до избори, а използване на повече възможности за пряко гражданско участие.

Приносни моменти:

- Задълбочено изследване на кризата на представителната демокрация в България и възможностите за нейното преодоляване;
- Задълбочено изследване с актуални данни за гражданското участие като цяло, което може да е фактор за преодоляването на кризата на представителната демокрация.

- Разясняване на ключови термини, които се често пъти се ползват като взаимнозаменяеми, а те имат различно значение.
- Доразвиването и надграждането на теоретичната парадигма на протестните мобилизации в България;
- Извеждане на индикатори за оценка на протестните мобилизации;
- Актуална оценка на опасностите пред гражданската активност.

СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИ:

Тачев, Св. *Прякото гражданско участие като фактор за преодоляване на кризата на представителната демокрация в България*, Предизвикателства пред представителната демокрация в България, Доклади от Годишната национална конференция на Българската асоциация по политически науки, Велико Търново, 2016, ISBN 978-954-9469-13-4, с. 104-112.

Тачев, Св. *Индикатори за успех на протестните мобилизации в България в периода 2011 - 2014 г.*, Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Том 1, София, 2017, ISSN 2534-935X, с. 225-238.

Тачев, Св. *Бунтът срещу елитите – възход на популизма*, Политологични ракурси: Сборник от академични четения в памет на проф. К. Шопов. / Съставител Мая Русева. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2017, ISBN 978-619-208-108-9.

Тачев, Св. *Второ ниво на местно самоуправление – възможност за демократизация на местната власт и развитие на гражданското*

участие, България и Европейският съюз десет години по-късно - какво (не)постигнахме?, Доклади от втората съвместна докторантска научна конференция на катедра „Европеистика“, катедра „Политология“ към философски факултет на С У „Св. Климент Охридски“ и фондация за свободата „Фридрих Науман“, София, 2017, ISBN 978-619-90549-8-7, с. 75-84.

Тачев, Св. *Понятието „ново социално движение“ в контекста на протестните мобилизации в България (2011-2014)*, Докторантски четения, Сборник, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, ISSN 2603-3453, с. 237-252.

Тачев, Св. *Два дискурса за гражданското участие*, Съвременни методи и методики за научни изследвания, Сборник с доклади от научна конференция, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018, ISBN 978-954-07-4572, с. 40-52.

УЧАСТИЕ В КОНФЕРЕНЦИИ

Национална годишна конференция на Българската асоциация по политически науки с тема “Предизвикателства пред представителната демокрация в България”, Арбанаси, 13-14.11.2015 г. **Тема на доклад:** „Прякото гражданско участие като фактор за преодоляване на кризата на представителната демокрация в България“

Докторантски четения 2016, София, 26-27.09.2016 г., СУ „Св. Климент Охридски“. **Тема на доклад:** „Индикатори за оценка на протестните мобилизации в България периода 2011-2014 г.“

Международна научна конференция „Трансгранично сътрудничество и политики на развитие в България и на Балканите“, Велико Търново, 17-18.11.2016 г., ВТУ "Св.св. Кирил и Методий". **Тема на доклад:** „Модел

на пряко гражданско участие, приложими в българската представителна демокрация.“

Четения в памет на проф. Кирил Шопов във ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“, 29.11.2016 г. **Тема на доклад:** „Бунтът на масите – възход на популизма“.

Втора съвместна докторантска научна конференция на катедра „Европеистика“, катедра „Политология“ към философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и фондация за свободата „Фридрих Науман“ с тема “България и Европейският съюз десет години по-късно – Какво (не) постигнахме?”, 20-21 април 2017 г. **Тема на доклад:** „Второ ниво на местно самоуправление – възможност за демократизация на местната власт и развитие на гражданското участие“.

Юбилейна международна конференция “Бъдещето на ЕС и Източна Европа”, София, 27.05.2017 г., Софийски университет „Св. Климент Охридски“. **Тема на доклад:** „Същност и характеристики на протестните мобилизации в България (1989-2014)“

Докторантски четения 2017, София, 26-28. 09.2017 г., СУ „Св. Климент Охридски“. **Тема на доклад:** „Понятието „ново социално движение“ в контекста на протестните мобилизации в България (2011-2014)“

Научна конференцията „Съвременни методи и методики за научни изследвания“, София, 30.03.2018 г., СУ „Св. Климент Охридски“. **Тема на доклад:** „Два дискурса за гражданското участие“.

Младежка работилница за граждански каузи „Градът и гражданското“, организирана от Института по социология „Иван Хаджийски“, Троян, 13.10.2018 г. **Тема на доклад:** „Възможности за пряко гражданско участие в местната власт“.